

BAZI ÇİNGİZ YASALARININ TARİHİ VE SOSYAL DAYANAKLARI

Dünya tarihinin gelmiş-geçmiş en büyük hükümdarlarından birisi olarak kabul edilen Çingiz Han'ın (1161-1227)¹ fetihleri ve onun yasaları hakkında şimdiye kadar binlerce çalışmanın yapıldığı bir hakikattir. Tabiki ona duyulan ilgi boşuna değildir. Çünkü 60-70 senelik bir ömür zarfında ki- bunun 15-20 yıllık bir dönemi çocukluk çağıdır- ortalama 40 yıl içerisinde, dünyanın yaklaşık 3/2'sine yakın bir kısmını ele geçirerek, haklı bir ün kazanmıştır.

Bakış açısına ve sosyal olayların neticesine göre Çingiz Han, zaman zaman göklere çıkarıldığı gibi, bazan da yerin dibine batırılmaya çalışılsa da, gerçek olan bir şey var, o da; dünyanın sonuna kadar yaptıkları ve yapmadıklarıyla adı unutulmayacak bir şahsiyettir.

Bu incelemede Çingiz'in hayatı ve yaşadığı siyasi olaylardan çok, çağında gerçekleştirdiği sosyal atılımlardan birisi olan yasaları üzerinde durulacaktır. Bugün Çingiz Kagan'a ait Türkçe kaleme alınan yayınlara bir baktığımızda, sosyal meselelere değinen pek fazla bir şeyin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte Türkiye dışında C.Alinge² gibi birtakım kişilerin teferruatlı tedkikleri mevcuttur ki; hakkında ciddi tenkitler de olsa, bunlardan en mühimi B.Y.Vladimirtsov'un eseridir³. O, başta "Mogolların Gizli Tarihi" olmak üzere, dönemin diğer kaynakları ve seyyahların kitaplarını inceleyerek, birtakım neticeler çıkarmaya gayret etmiş olduğu gibi, bu konuda yapılmış diğer araştırmalardan da yararlanmışır. Bununla beraber Çingiz Yasaları hakkında bizde de zaman zaman hem kültürel, hem de hukuki boyutu açısından tedkiklerde bulunulmuştur. Bunların arasında Z.V.Togan, B.Ögel, S.M.Arsal, A.İnan, gibi araştırmacıları sayabiliriz. Bir hususa daha işaret etmekte fayda vardır ki; bazan "Töre-i Çingizî" diye de bahsolunan⁴ Çingiz Yasalarının toplu bir metni yoktur. Biz onları Çingizliler dönemini anlatan çeşitli kaynaklardan topluyoruz. Dolayısıyla yararlandığımız birinci elden vesika, pek çoklarının yaptığı gibi Tarih-i Cihangüşa olacaktır.

* A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Çingiz Han'ın doğum tarihi hususunda birtakım karışıklıklar söz konusudur. Bazı kaynaklarda dünyaya gelişi 1155 olarak gösterilir. Bakınız, Reşideddin Fazlullah, **Camiü't-tevarih**, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz), s.22.

² C.Alinge, **Moğol Kanunları**, Çev. Ç.Üçok, Ankara 1967, s.143-147.

³ B.Y.Vladimirtsov, **Moğolların İctimai Teşkilatı**, Çev. A.İnan, 2. baskı, Ankara 1987.

⁴ A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2. baskı, Ankara 1987, s.642.

Burada, Çingiz ya da Mogol Yasaları diye anılan ve izleri günümüze kadar gelen, esasında oturması süreci de Çingiz'den sonra olan⁵ töre hükümlerinin detaylı bir kritiğini yapmaktan ziyade; bu yasaların ortaya çıkmasını sağlayan sebepler ve bunların tarihi arka planlarında ne olduğuna bakmaya çalışacağız. Çünkü pekçok kişinin zihninde Çingiz Yasası dendiği zaman; sanki Çingiz tarafından icat edilmiş kanunlar veya yazıya geçirilmiş töreler düşünülüyor ki; işin derinine indiğimizde vaziyetin hiç de böyle olmadığı anlaşılıyor. Dolayısıyla tarihi belgeler içinde gezindiğimizde, bu yasaların Çingiz Han'dan çok daha önceki vakitlerde zuhur ettiğini görmek mümkündür.

İlk önce Çingiz'in ortaya çıktığı çağın özelliklerine kısaca bakmakta fayda vardır. Bilindiği üzere 12. yüzyıl, tarihi açıdan Orta Asya'da tam bir keşmekeş dönemidir. Bu sırada güçlü devletlerin olmaması yüzünden (ki, biz burada Asya'nın batı kesimini, özellikle bugün Türkistan diye adlandırılan bölümü ayrı tutuyoruz), küçük kabile idarelerinin sayısının fazlalığı açıkça görülür. Çünkü Asya'da artık ne bir Hun, ne bir Kök Türk, ne de kısmen Uygur Devleti benzeri bir merkezi otorite etrafında ülkeleri ve toplulukları kendine bağlamış yönetimler yoktur. Mevcut teşekküllerden olan Kitan, Tangut ve Cürcet devletlerinin varlıklarının bile esamesi okunmuyordu. Her ne kadar Çingiz'in zuhuru sırasında, bu devletlere rastlıyorsak da, Kitan ve Tangut tarihine baktığımızda, gerçek manada siyasi bir yapıya erişemedikleri gibi, millet olma düzeyine de gelememişlerdir. Yine bu esnada doğudaki Mançu-Mogol asıllı Cürcet Hanlığının uğraştığı saha Çin olup, zaten onlar da kısa bir süre sonra Çinleşmişler, kendi akrabaları olan batıdaki halklarla yeterince ilgilenmedikleri bir yana, onlara çok hakir bir gözle bakmışlardır.

Tabiki bütün bu siyasi organizasyonlar ve toplulukların sosyal durumları ayrı ayrı araştırma konusudur. Ancak bizim yukarıda çizmeye çalıştığımız çerçeve dikkate alınınca, Çingiz veya bir başka kişinin bu tablo içerisinden sıyrılıp, yükselmesinin de mukadder olduğu, kaçınılmaz bir gerçektir. Çünkü Orta Asya'nın Türk ve Mogol halklarının kendilerine bir kurtarıcı bulmaları gerekiyordu. Hele hele Türkler, binlerce yıl Asya'da efendi durumundayken Çinlilerin ve Kitanların oyuncağı haline gelmişlerdi ve bu durum onları içten içe hiddetlendiriyordu. Türklerle, Mogollar uzun yıllar birlikte yaşamış olduklarından ve Mogolların epeyce Türk idaresinde kalmaları yüzünden, dil ve kültür bakımından Türklere fazlasıyla yaklaştıkları da ortadadır. Yeni bir liderin etrafında birleşmemeleri için hiçbir neden yoktu. Yani demek istediğimiz, tarihi şartlar zaten teşekkül etmişti. Bütün bunlar göz önüne alınınca, her yönden Mogollardan kalabalık olan Türkler; hem güneydeki Öngütler (Sha-tolar), hem de Turfan bölgesindeki Uygurlar uzak durmadı. Herkes bir an önce eski günlere

⁵ P.O.Morgan, "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", **Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies**, XLIX/1, London 1986, s.170.

dönmenin özlemini çekiyordu. Bozkırın en savaşçı kabilelerinden olan Öngütler, Çin'in iki yüzlü politikalarından ve sürekli kan kaybından bıktığı gibi, Uygurlar da Kitan ve Tangut baskısıyla ve onların beceriksizlikleri sebebiyle bozulan ticari ilişkiler için Çingiz Han'ın yanında olmayı tasa etmediler. Elbette ki Çingiz de Türklere yeterince önem veriyordu. En büyük komutanı bir Tuva Türkü (Uranhay) olan Subutay'dı ve onu ordularının başına atadı⁶. Askerlerinin muharip gücünü başta Öngütler olmak üzere, diğer Türk kabilelerinden oluşturdu ve çocuklarıyla, halkının eğitimini Türk muallimlerin eline bıraktı. Devlet idaresinde okuma-yazma bilen herkesten yararlanmakla beraber, bu işte özellikle Uygur danışmanlara çok güvendi⁷.

Şimdi bütün bunları hesaba katınca, Çingizli Devletinin neden Türk özellikleri gösterdiği ve kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkleşip, İslamlaştığı hususu kolayca anlaşılabilir.

Yasaların kayda geçirilmesinin başlıca sebebi, tabiki ülke sınırları içerisinde, yediden yetmiş herkesin itaatını temin etmek, huzuru sağlamak yatmaktadır. Her ne kadar töreler yazılı olmasa da, zaten herkes onları bilmek ve uymak zorundaydı. Ancak Çingizli Devletinin yapısına baktığımızda birtakım farklılıklar göze çarpar. Her şeyden evvel bu hanedanlığın kurucusu durumunda bulunan Börçiginler sayıca oldukça azdı. Dolayısıyla federasyonu Asya'nın pek çok yerinden gelerek, toplanmış insanlar oluşturuyordu ki; bunların da büyük bir kısmı başıboş, ikbalperest, asi ruhlu kişilerdi. Daha önce buldukları cemaatler içinde tutunamayan veya huzursuzluk kaynağı olan bu insanlar, Çingiz Han'ın etrafında birleşmek suretiyle, kendilerine yeni bir gelecek sağlamayı hedeflerken; hepsinin de zihninde birgün kendi beyliklerini kurmak hülyası yatıyordu. Bütün bu düşüncelerin önünü katiyetle kesmek ve alışık oldukları düzensizliklere son vermek gayesiyle yasalar kayıt altına alındı.

Daha evvelce de söylediğimiz gibi, bu yasalar durup dururken ortaya çıkmadı. Elbette ki, bunlar Türk sülaleleri ve toplumunun içinde yaşıyordu. Çingizliler bu kanunlar ile gelenek ve görenekleri uygulamaktan başka bir şey yapmadılar. Bütün bunları söyledikten sonra, şimdi Çingiz Yasalarının önemli maddeleri üzerinde durabilir ve izahlarını yapabiliriz.

Kaynaklar, Çingiz Han'a izafe edilen bu toplum kurallarının, Çingiz Han ve karısı Börte tarafından küçük yaşlardan itibaren büyütülmüş bir Türk olan Şiki-Kutuku'nun eliyle metal levhalar üzerine kazındığını aktarmaktadır. 1206

⁶ S.Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 34- Çelme ve Subutay", **Orkun**, Sayı 93, İstanbul 2005.

⁷ B.Ögel, **Sino-Turcica**. Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri, Taipei 1964; S.Gömeç, "Türk Mogol Devletinin Kuruluşunun 800. Yılı", **Orkun**, Sayı 101, İstanbul 2006, s.33-34.

kurultayında Çingiz, Şiki-Kutuku'ya şöyle emrediyordu: “Bize tabi olan insanları sınıflandır; keçe çadırlarla, tahta evlerde oturanları ayır. Kimsenin sözlerine karşı gelmesine izin verme. İnsanların içinde hırsızları temizle, yalancıyı kontrol et, ölümü hak edeni öldür, cezayı hak edeni cezalandır, sonra bütün halkla ilgili alınan kararları Kök Defter'e kaydet”⁸. Aynı zamanda baş yargıç olan bu şahıs, unvanını Türklerden geçen “yarganlık”tan alıyordu ki; bilindiği üzere Bilge Kagan'ın (716-734) kardeşi Köl Tigin de, 716'dan sonra hem ordu komutanlığına, hem de baş yargıçlığa atanmış ve buna bağlı olarak da *Inançu Apa Yargan Tarkan*⁹ sanını taşımıştır¹⁰. Dolayısıyla yapılanların hepsi bir adalet bakanının kontrolünde gerçekleşiyordu. Türk idareciler kimseye haksızlık ya da zulüm yapmak istemediler. Çünkü Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak kendini gören Türk kaganı sadece Türk milletinin değil, bütün insanlığın hükümdarıydı. Onun için de zaten kitabelerin başında, Türk kaganının insan oğlunu yönetmek üzere vazifelendirildiğine dair atıf vardır¹¹. Türk cihan hakimiyetinin temelinde de, evrenin her tarafına Türk adaletini hakim kılma düsturu yatar. Mo-tun, Attila, Kapgan, Çingiz, Temür vs. gibi güçlü Türk hükümdarlarının çağında çoluk-çocuk, köylü, tüccar kim olursa olsun, devletin sınırları dahilinde bir yerden biryere korkusuzca seyahat yapabiliyorlar ve Türk'ün an'anevi adalet anlayışının her tarafta hakim kılındığını gördükleri için kendilerini güven içerisinde hissediyorlardı. İcraatlar ve yazılı kaynaklar bu

⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. A.Temir, 2. baskı, Ankara 1986, s.133-136; Alinge, **a.g.e.**, s.32; Morgan, **a.g.m.**, s.164; R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.127; S.Gömeç, “Türk Tarihinin Kahramanları: 32- Çingiz Han”, **Orkun**, Sayı 92, İstanbul 2005, s.35; M.D'ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan-Q.Şükürov, İstanbul 2006, s.133.

⁹S.G.Clauson, 8. yüzyılda batıda Tarduş beylerinin reisi Köl İç Çor ve doğuda Tölös beylerinin başı Apa Tarkan'dır, diyor (S.G.Clauson – E.Tryjarski, “The Inscription at Ikhe Khushotu”, **Rocznik Orientalistyczny**, 34/1, Warszawa 1971, s.23-24). B.Ögel'e göre, Büyük Hun Devletinde olduğu gibi, Kök Türk ve Uygurlarda da ordu “boy düzeni” üzerine teşkilatlandırılmıştı. Ordu komutanları olan şadların üstünde de Köl İç Çor ve Apa Tarkan gibi tecrübeli ve büyük komutanlar bulunuyorlardı. Bunlar da yine hükümdar çocukları idiler (B.Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3. baskı, İstanbul 1988, s.646). Ancak Çin kaynaklarında Tunyukuk'un Apa Tarkan (A-po-ta-kan) unvanını taşıdığını (M.T.Liu, **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)**, I. Buch, Wiesbaden 1958, s.158; J.T.Chang, **T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968, s.157) ve Kutlug'un ayaklanmasından itibaren en geç 697 senesine kadar Apa Tarkan olduğu ve ondan sonra Tunyukuk'un başka bir unvan aldığı, bunun da **Boyla Baga Tarkan** olduğu söylenmektedir (M.Mori, “A-shih-te Yüan-Chen ve Tonyuquq”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5, İstanbul 1973, s.90). Bunlardan anlaşıldığına göre, Apa Tarkan ordu komutanlığı gibi bir vazifeye tekâbülmektedir. Tunyukuk'tan sonra büyük bir ihtimalle İni İl Kagan, daha sonra da Köl Tigin Apa Tarkan olmuşlardır.

¹⁰ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Batı tarafı, 2: *Inançu Apa Yargan Tarkan atıg birtim*.

¹¹ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-2; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-3: *Üze kök tengri asra yagız yer kılındukda ikin ara kişi oğlı kılınmış. Kişi oğlınıtı üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş.*

muazzam devletin de yer yüzünde bazı vazifeleri olduğu ortaya çıkarıyor. Yani bu savaşçı kavmin görevi sadece kılıç sallayıp, savaş yapmak değildi. Onun başlıca görevleri, Tanrı'nın verdiği devlet ve güç ile Tanrı adına dünya nizamını kurmaktır. Bu Türk devletinin başlangıcından, bu güne kadar devam etmiş bir dünya görüşüdür¹². Önceden de söylediğimiz üzere, Kök Türkler çağında Köl Tigin'in, Uygur Kaganlığı döneminde bir Kırgız'ın yargıçlık veya adalet bakanlığı yaptığını biliyoruz¹³. Çingiz zamanına geldiğimiz de ise, onun dört oğlundan birisi olan Çagatay yasa koruyuculuğuyla vazifelendirildi. Kaynaklar onun çok özel bir surette yetiştirildiğinden bahsetmektedir. Çagatay töreden ve kanunlardan anladığı için devlet içerisinde zaman zaman kendi eliyle tahta çıkardığı Ögedey'den dahi büyük nüfuza sahip idi¹⁴. Bununla beraber eski Türk devletinde hükümetin dokuz bakandan oluştuğunu ve bu kanlıklardan birisinin de adalet işleriyle görevli olduğu tespit edilmiştir¹⁵.

Meşhur devlet adamı ve tarihçi Cüveynî, içinde yasaların yazılı bulunduğu kağıt tomarlarının hepsine, “büyük yasa-nâme derlerdi ve han olabilecek şehzadelerin hazinelerinde bunlardan birer tane yer alırdı”, diyor. 13. asırda Ön Asya'ya gelen Mogollardan haber veren Ermeni müverrihlerinin eserlerinde de “Çingiz Han Yasakları”na rastlanılmaktadır ki, bu kanunlara Hülagu'nun son derece saygı gösterdiğini öğreniyoruz¹⁶.

Bu yeni yapılanmaya göre ilk önce kabile sisteminde bir düzenlemeye gidildi. Çadırlarda ve ahşap mekanlarda oturanlar tespit edildi. Yani konar-göçerlerle, oturaklar ayrıldı. Bu belki de bir nev'i nüfus sayımıdır. Bütün mevcut halklar Çingiz'in yakınlarının emrine verildi ve “Kök Tepter”e geçirildiler¹⁷. Aynı sistem Türklerde de vardı. Kök Türk Yazıtlarına baktığımızda Bumın ve İstemi kardeşler devleti kurduktan sonra, ülke sınırları içerisinde yeni bir düzenlemeye gittiler: *Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan sonra, ikisinin arasında insan oğlu yaratılmış. İnsan oğlunun üzerine atalarım Bumın Kagan ve İstemi Kagan oturmuş; oturduktan sonra Türk milletinin ülkesini,*

¹²O.Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. 1, İstanbul 1969, s.7; İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 2. baskı, İstanbul 1983, s.242; B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971, s.277; B.Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982, s.357; Gömeç, **a.g.e.**, s.67-68.

¹³S.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000, s.50.

¹⁴Nizamüddin Şamî, **Zafernâme**, Çev. N.Lugal, Ankara 1949, s.10; W.Barthold, “Çağatay”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 5. Baskı, İstanbul 1988, s.266; Gömeç, **a.g.e.**, s.69-70.

¹⁵Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.91-94.

¹⁶M.Dulaurier, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”, Çev. M.K.Ayas, **Türkiyat Mecmuası**, C. II, İstanbul 1928, s.45; Ata Melik Alaaddin Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M.Öztürk, C. I, Ankara 1988, s.96.

Mogollar arasında anlatılan bazı rivayetlere göre; bir melek Çingiz Han'a kartal şeklinde görünmüş, güya Tanrı'nın emirlerini ona anlatmış ve bu suretle yasaklar ortaya çıkmıştır. Bakınız, Aknerli Gregor, **Mogol Tarihi**, Çev. H.Andreasyan, İstanbul 1954; s.3.

¹⁷**Gizli Tarih**, s.136, 161-162.

töresini idare etmiş, düzenlemiş, dört taraf hep düşman imiş. Asker sevkedip dört taraftaki halkı hep itaata almış, tabi etmiş. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüştü. Doğuda Kadirkan Yış'a kadar, batıda Temir Kapı'ya kadar milletini yerleştirmiş. İkisinin arasında pek teşkilatlı Kök Türkler böylece oturur imiş. Bilge kagan, yiğit kagan imiş. Bakanları da yine bilge ve yiğitmiş şüphesiz. Begleri de, milleti de yine doğru imiş. Onun için ülkeyi böylece tutmuş, ülkeyi tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi daha sonra ölmüş¹⁸, deniyordu. Devlette yeni bir teşkilatlanma gerçekleşti. Buna göre, Bumin Kagan ülkenin merkezinde, yani Orkun havzasında mutlak yönetici olarak kalırken, kardeşi İstemi Yabgu da batıdaki On Okları (Tölös/Ogur) idare etmek üzere görevlendirildi¹⁹.

Bu yasanın bir hükmüne göre, hiçbir kimse kendi isteğiyle başka bir kabileye giremez veya sığınamazdı. Buna aykırı hareket edip, yerini değiştirenler herkesin huzurunda öldürülürdü. Ona kucak açan kişiler de ağır cezalara çarptırılırlardı. Tiginler bile bu kanundan çekinerek, başka bir aşiretten kimseyi yanlarına alamazlardı. Onların bağışlanmaları için dahi aracılıkta bulunamazlardı²⁰.

Çingiz yasalarından birisi de ordu ve muhafız alaylarıyla ilgilidir. Burada hükümdarı koruyan ve özel işler için seçilmiş bir kuvvetin meydana getirildiği görülüyor²¹. Ordu onlu sisteme göre düzenlenip, hepsinin başına da komutanlar atanmıştır. Bu usul Mo-tun çağından beridir Türklerce tatbik olunan bir yapıdır. Kök Türk ve Uygur dönemi yazıtlarına baktığımızda her birliğin bir başkanı olduğunu ve Mogolların da bunu Türklerden kopya ettiklerini anlıyoruz²². Bunun gibi Çingiz Han'ın meydana getirdiği özel muhafızlar, yüzlerce yıl evvel Türkler tarafından oluşturulmuş ve bunlara "Börüler" dendiğini kaynaklar bize haber vermiştir²³.

Yine biliyoruz ki, eski Türk toplumunda barış zamanlarında, özellikle eli silah tutan insanların bir nevi günümüzün savaş tatbikatı olan süre avlarına katılmaları gerekiyordu. Bu avlar bazan kaganın, bazan da ünlü komutanların idaresinde gerçekleşirdi. Bu olayın temelinde halkı daima savaş için hazır tutmanın yanısıra, kışlık et ihtiyacının da karşılanması vardır. Gelişi-güzel avlanmak mümkün değildi. Uygur Türklerinden sonra Asya'ya hakim olan Çingizliler çağında da bu sistemin devam ettiğini ve yasaya bağlandığını

¹⁸ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-4; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-5

¹⁹ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.12.

²⁰ Cüveyni, **a.g.e.**, s.101; Alinge, **a.g.e.**, s.145.

²¹ **Gizli Tarih**, s.134; S.Gömeç, "Keşik Kelimesi", **Prof.Dr. Mehmet Saray'a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2002.

²² S.Gömeç, "VII ve VIII. Yüzyıl Yazıtlarına Göre Türklerde Ordu", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 141, İstanbul 1988.

²³ Gömeç, "Keşik...", s.308.

görmekteyiz. Kanunda avcılarının nasıl davranacakları, ne gibi bir stratejiye uyacakları hususlarıyla beraber, pekçok şey kayıt altına alınmıştır. Bu iş o kadar ciddi tutuluyordu ki, “av esnasında görevini yerine getirmeyenler veya ihmalde bulunanlar şiddetle cezalandırılacaktır”, diye hükümler konmuştur. Mart ile aralık ayı arasında yavru dönemi olduğundan av kesinlikle yasaktı. Cüveynî’den edindiğimiz bilgiye göre; vahşi hayvan avı, bu işe bakan bir komutanın izniyle yapılırdı. Avcıların tutacakları saf, avı nasıl çember içine alacakları, kurallara bağlanmıştı. Ava çıkılmadan evvel, av sayısını öğrenmek için, av yerine insanlar gönderilir, avcılar da muhakkak bir eğitimden geçirilirdi. Komutanların ve askerlerin boş zamanlarında av ile megul olmaları teşvik ediliyordu²⁴.

Barış zamanlarında daima savaş için hazır bulunan halk, seferberlik durumlarında orduda askerlik yapmakla mükellef olmalarının yanısıra, ordunun da ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar. Bunun için her kabilenin ve her obanın sağlamakla yükümlü olduğu nesnelere mevcuttu²⁵. Hunlar zamanından itibaren yasalara bağlı olarak, Türklerde boyların ve obaların savaş öncesi ve sonrasındaki vazifeleri belirlenmişti. Hatta daha ileriki çağlara intikal eden bir tımar sisteminin kurulduğuna şahitiz. Mesela, Tabgaçlarda 421 tarihinden itibaren 100 koyuna sahip olan herkes bir savaş atı vermek zorunda olduğu gibi, Hazarlarda boy sorumluları devlet ordusuna gerektiğinde, durumlarına göre muayyen miktarda suvari göndermekle yükümlüydüler²⁶. Bütün bunlar yine millet arasında, bir emir-komuta zinciri dahilinde gerçekleşiyordu.

Belki de ülke güvenliğiyle alakalı bir kanun da, vatanın belirli yerlerinde menzillerin kurulması ve bunların ihtiyaçlarının karşılanmasıydı²⁷. Bunlar bir nev’i haber ulaştırma merkezleriydi. Biz bu sistemin de yüzlerce yıl önce Türklerde mevcut olduğunu ve bizzat kitabelere kadar intikal ettiğini biliyoruz. Meşhur Tunyukuk Yazıtı’nda, 710 tarihindeki Türğişlerle olan savaş münasebetiyle, şu cümlelere rastlıyoruz: *Üç körüg kişi kelti. Sabı bir: “Kagan sü taşıkdı. On Ok süsi kalısız taşıkdı” tir. “Yarış Yazıda tirilelim” timiş. Ol sabıg işidip kagangaru ol sabıg itdim. Kanta yan sabıg yana kelti: “Oluring” tiyin timiş. “Yelme kargu edgüti urgıl basıtma” timiş*²⁸. Yukarıdaki cümlelerden

²⁴ Cüveyni, **a.g.e.**, s.97.

²⁵ Cüveyni, **a.g.e.**, s.99.

²⁶ W.Eberhard, “Tobaların Hayvancılığı”, **Bellekten**, C. 9, Ankara 1945, s.492; S.G.Klyaştorıny–T.İ.Sultanov, **Türkün Üçbin Yılı**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003, s.71; M.I.Artamonov, **Hazar Tarihi**, Çev. A.Batur, İstanbul 2004, s.514.

²⁷ Cüveyni, **a.g.e.**, s.101.

²⁸ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Kuzey tarafı, 9-10: “Bu sırada On Ok kuvvetlerinin Yarış Yazı’sına geldikleri istihbaratını alan Tunyukuk, durumu Kapgan’a ilettili. Kapgan Kagan da herhangi bir faaliyete girişmemesini, ordunun baskına uğramaması için uyanık olmasını ve olduğu yerde beklemesini emir buyurdu. O, Tunyukuk’a haber gönderdiği sırada Apa Tarkan’a da, yani İni İl Kagan’a da bir haber yollayarak, eğer Tunyukuk orduyu yürütelim derse, onun sözünü dinlemeyin, demişti. Kapgan’ın bu sözünü Tunyukuk casusları

de anlaşılacağı üzere, bu tür gözetleme kulelerine ve menzillere eski Türkler “kargu” diyorlardı.

Türkler açısından savaş esnasında bey ile hizmetçinin hiçbir farkı yoktu. Herkes milletin ve devletin bekası için çalışmak mecburiyetindeydi. Çingiz kanunlarına baktığımızda, başlangıçtaki durumun Türklerdeki gibi olduğu anlaşılır. Yani han oğlu ile sıradan bir çoban yasalar önünde eşitti. Fakat bir süre sonra bu usulün değiştiğini görüyoruz. Çingiz’in neslinden gelenlerle, onun fetihleri zamanında yardımcı olanlara çeşitli payeler verilmiş ve bunlar yasalar önünde dokuz suça kadar muaf tutularak, ömür boyu birtakım imtiyazlardan faydalanmışlardır²⁹. Halbuki Türk devlet teşkilatında Tanrı’dan (Kök’ten) aşağıya doğru inen, karizmatik bir yapının varlığı söz konusudur ve töre karşısında “herkesin boynu kıldan incedir”.

Yasaların önemli maddelerinden birisi de; şehzadelerin ve devlet büyüklerinin gösterişli elbiler giymelerinin men edilmiş olmasıdır³⁰. Türk devletinde hiçbir vakit ayrıcalıklı sınıflar olmadı. Özellikle yabancılar, komutan ile askerin, bey ile tebanın aynı sofrada yemek yemelerine, oturup konuşmalarına bile şaşırıyordu. Halbuki eski Türk düşüncesinde, bütün insanlar Tanrı tarafından yaratıldıkları için eşitler. Bir kişinin diğer bir insandan üstünlüğü ancak erdem ile beliriyordu. İslamiyetle birlikte erdem yerini edeb sözü almaktadır ve Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib şöyle diyor: *Oğula bütün erdemleri tam olarak öğret; çünkü ileride bu erdem ile mal sahibi olur*³¹. Ama zamanla Mogol beyleri Çingiz yasalarındaki bu hükmü kendi çıkarları uğruna kötüye kullandılar. Tabi ki bu vaziyet halk ile yöneticiler arasındaki uçurumun büyümesine, devlet sisteminin çökmesine neden oldu. Onlar artık tarihteki Türk-Mogol kudretini muhafaza edemeyecek kadar kendi benliklerini yitirdiler. Saray hayatı, zevk ve eğlencenin aşırılığı ile çok fazla gevşediler. Etraflarını saran kadınlar ve Çinli devlet adamları yüzünden, dış dünyadan koptular ve ne olup-bittiğini anlayamadılar.

vasıtasıyla öğrendi. Bunun üzerine o, Kapgan’ın sözünü dinlemeyerek, askerlere hareket emri verdi. Altun Yış ve İrtiş Ögüz büyük zorluklardan sonra geçildi. Kök Türk ordusu Bolçu’ya tan ağarırken ulaştı. Keşif kolları, Türgiş ordusunun Yarış Yazı’da toplandığı haberini verdiler”.

²⁹ **Gizli Tarih**, s.135; Cüveyni, **a.g.e.**, s.100.

Mesela bu beylerin ayrıcalıkları konusunda Tarih-i Reşidî’de şöyle deniyor: Davul ve tuga sahip olmaları, iki hizmetçilerinin de tug taşıyabilmeleri, han meclislerinde kemer takmaları, sürek avlarında önemli mevkilerinin bulunması, fermanlarda Mogol ulusunun komutanı yazması, kurultaylarda hana daha yakın oturmaları ve ona danışmadan koşun emirlerini değiştirmeleri gibi. Bunun için bakınız, Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Çev. O.Karatay, İstanbul 2006, s.217-218.

³⁰ Cüveyni, **a.g.e.**, s.96.

³¹ B.Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982, s.282.

Bununla birlikte daha sonraki zamanlarda Türk töresine, gelenek ve göreneklerine uymayan, sırf Mogolların içtimai yapılarıyla alâkalı yasaların yürürlüğe girdiği anlaşılıyor. Bunlardan birisi de evlenme konusudur. Mogollarda, herhangi bir yerdeki güzel kızlar toplanarak, yöneticilerin odalıkları haline dönüştürülebiliyordu ve onlar hiçbir hakka da sahip değillerdi. Erkekler idare edebilecekleri kadar kadın alırlardı. Ama buna karşılık zina yapanlar öldürülüyordu³². Türklerde aile, aile kurma, kadın ve namus son derece önemli kurumlardır. Bir kadın hiçbir surette mal gibi alınıp, satılamaz. Türk toplumunun bugüne kadar varlığını devam ettirmesinin sebeplerinden birisi, aileye ve kadına verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

Din kültürü açısından baktığımızda Mogollar, Türklerin tek Tanrı inancını benimsemişlerdir. Bu durum Mogol yasalarına da yansiyarak, bir Tanrı'ya iman öngörülmektedir. Ayrıca dinler arasında bir ayrımın yapılmaması da kararlaştırılmıştı. Cüveynî, “Çingiz Han Kök Tengri'ye inandığından dolayı, insanları dinine göre ayırt etmezdi. Hangi dinden olursa olsun alimlere iyi davranırdı. Bunu Yüce Tanrı'ya karşı bir görev bilirdi”, demektedir. Yine Tarih-i Cihangüşa'da; Çingiz Han'ın birşeyi kabullendirmek için güçlü padişahların başvurduğu, korkutma ve tehdit yöntemini seçmediği, bir kimseyi yola getirmek amacıyla söylediği en sert söz (veya yazı), “ne olacağını biz bilmeyiz, Tanrı bilir” şeklinde olduğuna dair cümlelere rastlamaktayız³³. Muhtemelen burada Cüveynî'nin bir abartısı olabilir. Ancak, Çingiz Han'ın ilme ve alimlere önem vermediğini, Allah'a inanmadığını da kimse iddia edemez. Bilindiği gibi eski Türkler, yerin ve göğün yaratıcısı olarak tek bir Tanrı'ya inanıyorlardı. Malumdur ki, eski Türklerde gelecekte haber veren, halkın dertlerine deva olan, bir nev'i halk hekimi durumunda bulunan din adamları, kamlar vardı. Fakat zamanla diğer dinlerin de tesiriyle, bu dini anlayışta birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve bu adamlar halkı suistimale başlamışlardı³⁴. İstismarın önünün alınabilmesi için bu tür yasakların bulunduğu görülüyor. Bununla beraber, suya işememek ve tükürmemek fiillerinin de yasada yer alması söz konusudur. Bunlar elbette ki sosyal olayların tezahürüyle meydana gelmiştir. Hayatın kaynağı olan su sadece insanlar için değil, bütün canlı varlıklar açısından vazgeçilmez bir nimet olduğundan, su kaynaklarının korunması ve insan sağlığı bakımından kirletilmemesi gerekiyordu.

Veraset hukukuna dair de yasa içinde maddeler olduğunu görüyoruz³⁵. Bu da Mogollarla ortaya çıkmış bir durum değildir. Eski Türklerde ailenin malının ortak olduğunu, zamanı gelip, yuvayı terkedenden çocukların beraberlerinde

³² Cüveynî, **a.g.e.**, s.101; Alinge, **a.g.e.**, s.144.

³³ Cüveynî, **a.g.e.**, s.96.

³⁴ S.Gömeç, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **PÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, Denizli 1998, s.47.

³⁵ Cüveynî, **a.g.e.**, s.101; Alinge, **a.g.e.**, s.144.

haklarına düşen malı aldıklarını biliyoruz. Türkçede izdivaç için kullanılan “evlenme” veya “evlendirme” terimleri, evlenen erkek veya kızın baba ocağından uzaklaşarak, ayrı bir ev meydana getirmesi demek idi.

Hırsızlığın cezası Türklerde olduğu şekilde, çok ağırdı. Mesela at çalmanın cezası ölüm veya 700 sopa darbesi yemektir. Yalancılık ve falcılık gibi şeyler yasaklanmıştı. Kavga sırasında taraf olmak, yerine göre ölümle cezalandırılıyordu³⁶. Zamanla felsefi ve tabiat dinlerinin etkisiyle oluşan yanlış düşünceler ve batıl inançlardan kaynaklanan hayvan kesme usulleri, ateşin veya pişmekte olan bir yemeğin üzerinden geçmek gibi konumuzla doğrudan ilgili olmayan yasa maddeleri üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bütün dünya ve ilim alemince Çingiz Yasası diye bilinen bu toplum kuralları birden bire, Çingiz çağında ortaya çıkmış şeyler değildir. Bunlar o zaman için çok geri olan Mogol topluluğu açısından da, meydana getirilemeyecek unsurlardır. Dolayısıyla onları etkileyen bir toplumun olması gerekiyor ki, o da Türklerdir. Zaten kaynaklara baktığımızda, binlerce yıldan beridir bu yasaların, töre hükümleri şeklinde Türk milletinin içerisinde yaşadığı anlaşılıyor.

KAYNAKÇA

Alinge, C. **Moğol Kanunları**, Çev. Ç.Üçok, Ankara 1967

Artamonov, M.I. **Hazar Tarihi**, Çev. A.Batur, İstanbul 2004

Ata Melik Alaaddin Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M.Öztürk, C. I, Ankara 1988

Barthold, W. “Çağatay”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 3, 5. Baskı, İstanbul 1988

B.Y.Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Çev. A.İnan, 2. baskı, Ankara 1987.

Chang, J.T. **T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968

Clauson, S.G. – Tryjarski, E. “The Inscription at Ikhe Khushotu”, **Rocznik Orientalistyczny**, 34/1, Warszawa 1971

Dulaurier, M. “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”, Çev. M.K.Ayas, **Türkiyat Mecmuası**, C. II, İstanbul 1928

Eberhard, W. “Tobaların Hayvancılığı”, **Belleten**, C. 9, Ankara 1945

Gömeç, S. “VII ve VIII. Yüzyıl Yazıtlarına Göre Türklerde Ordu”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 141, İstanbul 1988

³⁶ Liu, a.g.e., s.9-10; **Gizli Tarih**, s.136.

- Gömeç, S. “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **PÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, Denizli 1998
- Gömeç, S. **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999
- Gömeç, S. **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000
- Gömeç, S. “Keşik Kelimesi”, **Prof.Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2002
- Gömeç, S. “Türk Tarihinin Kahramanları: 32- Çingiz Han”, **Orkun**, Sayı 92, İstanbul 2005
- Gömeç, S. “Türk Tarihinin Kahramanları: 34- Çelme ve Subutay”, **Orkun**, Sayı 93, İstanbul 2005
- Grousset, R. **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980
- İnan, A. **Makaleler ve İncelemeler**, 2. baskı, Ankara 1987.
- Kafesoğlu, İ. **Türk Milli Kültürü**, 2. baskı, İstanbul 1983, s.242; B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971
- Klyaştorny, S.G. –Sultanov, T.İ **Türkün Üçbin Yılı**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003
- Liu, M.T. **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)**, I. Buch, Wiesbaden 1958
- Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Çev. O.Karatay, İstanbul 2006
- Moğolların Gizli Tarihi**, Çev. A.Temir, 2. baskı, Ankara 1986
- Morgan, P.O. “The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate”, **Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies**, XLIX/1, London 1986
- Mori, M. “A-shih-te Yüan-Chen ve Tonyuquq”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5, İstanbul 1973
- Nizamüddin Şamî, **Zafernâme**, Çev. N.Lugal, Ankara 1949
- Ögel, Ö. **Sino-Turcica**. Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri, Taipei 1964
- Ögel, B. **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982
- Ögel, B. **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3. baskı, İstanbul 1988
- Reşideddin Fazlullah, **Camiü’t-tevarih**, Çev. A.Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz)
- Turan, O. **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. 1, İstanbul 1969

“Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, **Türk Kùltürü**, 44/521-22,
Ankara 2006